

Гуренко Дмитро Юрійович,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.35

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто питання можливості вдосконалення законодавства щодо охорони життя та здоров'я працівника правоохоронного органу.

Ключові слова: *працівник правоохоронного органу, посягання на життя, спеціальна норма, загальна норма.*

Постановка проблеми: Однією з найважливіших складових предмета науки кримінального права є вдосконалення кримінально-правових норм. На думку Н. Ф. Кузнецової, «предмет науки кримінального права включає: а) коментування, по-іншому – доктринальне тлумачення закону; б) розробку рекомендацій для законодавства і правозастосовної практики; в) вивчення історії кримінального права; г) порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного права; д) розробку соціології кримінального права, тобто вивчення реального життя кримінального права шляхом вимірювання рівня, структури і динаміки злочинності, вивчення ефективності закону, механізму криміна-

льно-правового регулювання, обґрунтованості і обумовленості кримінального закону, криміналізації (декриміналізації) діянь; е) дослідження міжнародного кримінального права» [1, с. 5]. «Саме наука кримінального права, – зазначив М. І. Бажанов, – вивчаючи кримінальне законодавство, з'ясовуючи його соціальне призначення, характер усіх його інститутів, їх ефективність, виявляє практичне значення кожної норми, прогалини в правовому регулюванні, досліджує проблеми удосконалення кримінально-правових норм» [2, с. 20].

На підставі вказаних канонів щодо предмета науки кримінального права і було проведено це дослідження, яке переконує в необхідності певного вдосконалення кримінально-правової норми, що виконує функцію охорони життя працівника правоохоронного органу та інших суб'єктів правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Певні проблеми кримінально-правового захисту життя працівників правоохоронних органів були розглянуті у працях таких вітчизняних вчених як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, П. А. Воробей, В. О. Глушков, О. М. Джужа, В. Т. Дзюба, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, М. Й. Коржанський, П. П. Михайленко, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун, С. С. Яценко та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту введення в кримінальні кодекси радянських республік відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 року «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я та гідність працівників міліції і народних дружинників» спеціальної норми, що передбачала відповідальність за посягання на життя працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку, санкція цієї норми практично завжди була предметом конструктивної критики з боку науковців. І це зрозуміло, бо нижча межа розміру покарання, встановленого санкцією цієї спеціальної норми, в усіх радянських кодексах виявилася значно меншою, ніж нижча межа розміру покарання у санкції загальної норми про умисне вбивство за обтяжуючих обставин, що, безумовно, є прикладом неузгодженості загальної та спеціальної норми.

Так, ст. 93 КК УРСР 1960 р., яка встановлювала відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах

і в п. «в» містила таку кваліфікуючу ознаку, як умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку, передбачала у своїй санкції покарання у вигляді позбавлення волі строком від восьми до п'ятнадцяти років або смертної кари, тоді як відповідно до ст. 190-1 КК посягання на життя зазначених у цій статті осіб каралося позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років, а при обтяжуючих обставинах – смертною карою [3].

Виходило, що ця спеціальна норма не тільки не посилювала кримінально-правовий захист зазначених у ній осіб, а, навпаки, лише погіршувала його. У зв'язку з цим в одній з російських наукових праць (а таких праць в той час було дуже багато) коментар до нової ст. 191-2 КК РФСР (ст. 190-1 КК УРСР) виглядав наступним чином: «Стаття 191-2 КК РФСР (посягання на життя працівника міліції або народного дружинника) незважаючи на усічену конструкцію складу (згідно з чим замах на вбивство кваліфікується як закінчений злочин), відповідальності не посилювала. Більш того, порівняння мінімумів і максимумів санкцій спеціальної норми ст. 191-2 УК РФСР і загальної норми ст. 102 п. «в» УК РФСР (умисне вбивство за обтяжуючих обставин, здійснене у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку) дозволяє вважати, що згаданий Указ Президії Верховної Ради СРСР послабив правову основу охорони життя працівників міліції і народних дружинників (мінімуми санкцій вказаних статей – п'ять років і вісім років позбавлення волі – за відсутності в кримінальному праві обов'язкового пом'якшення покарання за замах на злочин. Уже замах на таке вбивство не виключає призначення страти, тоді як її застосування за ст. 191-2 УК обмежується наявністю обтяжуючих обставин)» [4, с. 19].

Після отримання Україною незалежності ця законодавча помилка була усунена Законом України від 2 жовтня 1996 року № 388/96-ВР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України і Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і майно суддів, працівників правоохоронних органів, осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку, та громадян». Відповідно до положень цього Закону України нарешті була досягнута абсолютна відповідність між санкціями загальної та спеціальних норм КК, які встановлювали відповідальність за посягання на життя

особи у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку. Зокрема, ст. 93 КК, яка в п. «в» містила таку кваліфікуючу ознаку, як умисне вбивство у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, передбачала покарання у вигляді позбавлення волі строком від восьми до п'ятнадцяти років або смертної кари; ст. 190-1 КК, яка встановлювала відповідальність за посягання на життя судді, працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку, передбачала покарання у вигляді позбавлення волі строком від дев'яти до п'ятнадцяти років або смертної кари; ст. 58 КК, яка встановлювала відповідальність за посягання на життя державного діяча, вказаного у диспозиції цієї статті, передбачала покарання у вигляді позбавлення волі строком від десяти до п'ятнадцяти років або смертної кари.

Однак у новому Кримінальному кодексі України 2001 року ця відповідність санкцій загальної та спеціальних норм була порушена, а законодавча помилка стосовно встановлення покарання за посягання на життя судді або працівника правоохоронного органу відтворена, на що, безумовно, звертається увага у сучасній науковій літературі.

Так, В. В. Мульченко, відзначивши, що відповідно до чинного КК посягання на життя особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, військового начальника карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років, за посягання на життя працівника правоохоронного органу – від 9 до 15 років, а за посягання на суддю, захисника або представника іноземної держави – від 8 до 15 років, робить висновок, що «таке немотивоване, свавільне визначення мінімальної межі покарання, з нашої точки зору, не сприяє виконанню завдань кримінальної політики та профілактики злочинів» [5, с. 148].

Ніби підводячи підсумок у розгляді цього питання, В. І. Осадчий пише наступне: «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК), мінімально карається позбавленням волі на строк 8 років, пося-

гання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК) – 9 років. Умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) мінімально карається суворіше – позбавленням волі – 10 років. Але ж це (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) – загальна норма, порівняно зі спеціальними нормами, передбаченими статтями 348, 379, 400. Спеціальні норми для того і вводяться, щоб посилити відповідальність. За даних умов спеціальні норми погіршують рівень захищеності працівників правоохоронних органів, суддів, захисників. У зв'язку з цим є потреба «вирівнювання» мінімальних розмірів позбавлення волі у згаданих статтях КК» [6, с. 214].

Цілком погоджуючись з такою позицією, вважаємо за необхідне також звернутися до зарубіжного досвіду тих країн, які в кримінальних кодексах передбачають спеціальні норми, що встановлюють відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу.

Перш за все, слід зауважити, що в Кодексах усіх цих держав загальна норма, що передбачає відповідальність за умисне вбивство, містить таку кваліфікуючу ознаку, як вбивство особи чи її близьких у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, і максимальна межа покарання загальної та спеціальних норм співпадають, тож звернемо увагу на встановлення мінімальної межі покарання щодо цих статей.

Так само ситуація, як і в КК України, має місце лише в КК Республіки Таджикистан. Тут мінімальна межа загальної норми (ст. 104) – 15 років [7, с. 126], тоді як діяння, передбачене ст. 329 КК (посягання на життя працівника правоохоронного органу або військовослужбовця), мінімально карається позбавленням волі на строк 12 років [7, с. 338], а діяння, передбачене ст. 357 КК (посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування), тягне мінімальне покарання – 10 років позбавлення волі [7, с. 358].

У кодексах інших зарубіжних країн, що містять спеціальні норми про захист працівників правоохоронних органів, санкції спеціальних норм встановлено або більш суворими, ніж санкція загальної норми, або хоча б такими ж само, що має місце у загальній нормі.

Так, у КК Азербайджанської Республіки санкція загальної норми (ст. 120 КК) і санкція спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування (ст. 287 КК), передбачають мінімальне покарання 12 років позбавлення волі [8, с. 147, 297]; у КК Республіки Казахстан санкція загальної норми (ст. 96 КК) і санкція спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування (ст. 340 КК), передбачають мінімальне покарання 10 років позбавлення волі [9, с. 128, 373–374]; у КК Киргизької Республіки санкція загальної норми (ст. 97 КК) і санкція спеціальних норм, які встановлюють відповідальність за посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування (ст. 319 КК), і за посягання на життя працівника правоохоронного органу або військовослужбовця (ст. 340 КК) передбачають мінімальне покарання 12 років позбавлення волі [10, с. 124, 308, 324].

Водночас у КК Республіки Білорусь санкція загальної норми (ст. 139 КК) передбачає мінімальне покарання 8 років позбавлення волі [11, с. 122], а санкція ст. 362 КК, яка встановлює відповідальність за вбивство працівника міліції у зв'язку з виконанням ним обов'язків щодо охорони громадського порядку, передбачає мінімальне покарання 10 років позбавлення волі [11, с. 224]. У КК Російської Федерації санкція загальної норми (ст. 105 КК) передбачає мінімальне покарання 8 років позбавлення волі, а санкція спеціальних норм, які встановлюють відповідальність за посягання на життя особи, яка здійснює правосуддя або попереднє розслідування (ст. 295 КК), і за посягання на життя працівника правоохоронного органу або військовослужбовця (ст. 317 КК) передбачають мінімальне покарання 12 років позбавлення волі [12, с. 41, 125, 132].

Здійснюючи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, необхідно перш за все встановити чіткі межі поняття «працівник правоохоронного органу» шляхом вичерпного переліку правоохоронних органів, діяльність яких підлягає спеціальному кримінально-правовому захисту, якщо не в ст. 2 Закону України від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ, то у примітці, якою слід доповнити ст. 348 КК України. Зрозуміло, що цей перелік не може бути остаточним, і згодом до нього можуть вноситися нові зміни та доповнення, але цей вичерпний пере-

лік повинен існувати, бо приблизний перелік, який має місце у чинному законодавстві, не може задовольнити потреб кримінального закону, оскільки порушує принцип суб'єктивного ставлення до провини у зв'язку з тим, що, якщо законодавець не може чітко визначитися з приводу того, який орган вважати правоохоронним, то тим більш важко це зробити пересічному громадянину. Аналоги встановлення вичерпного переліку мали місце у диспозиціях статей 189-2 – 189-5 КК 1960 року в їх редакції до 1996 року та присутні у диспозиціях статей 112, 344, 346, 377, 378 і 379 чинного КК України.

При цьому вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу та інших суб'єктів правоохоронної діяльності треба здійснювати згідно з установленими у науці кримінального права принципами криміналізації, бо чинний закон не повною мірою відповідає цим принципам.

Зокрема, існуюче в чинному законодавстві визначення поняття «працівник правоохоронного органу» не відповідає принципу визначеності та єдності термінології, а та обставина, що поняття «працівник правоохоронного органу» визначається як родове поняття, тоді як поняття «державний діяч» і «працівник суду» – шляхом вичерпного переліку конкретних осіб, не відповідає принципу системно-правової несуперечливості. Тому запропонований підхід до визначення поняття «працівник правоохоронного органу» шляхом встановлення вичерпного переліку у примітці до ст. 348 КК таких органів допоможе усунути вказану суперечливість, що існує у чинному законі.

Не відповідає принципу системно-правової несуперечливості і те, що в нових редакціях статей 342 і 343 КК поряд з поняттям «працівник правоохоронного органу» окремо міститься поняття «державний виконавець» («працівник державної виконавчої служби»), тоді як в іншій статті (в тому числі ст. 348 КК), що здійснюють захист правоохоронної діяльності, такі зміни не внесені. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне врахувати останні зміни у кримінальному законодавстві щодо співвідношення понять «працівник правоохоронного органу» і «державний виконавець» та поширити здійснюваний статтею 348 КК захист життя також і на працівника державної виконавчої служби, ознаками якого доповнити диспозицію ст. 348 КК.

Принципу системно-правової несуперечливості криміналізації діяння не відповідає й та обставина, що в санкції ст. 348

КК передбачається менший розмір покарання, ніж у санкції загальної норми, хоча в період з 1996 по 2001 рік санкція відповідної статті (ст. 190-1 КК) була більш суворою, ніж санкція загальної норми (ст. 93 КК), тим більш, що в чинних кодексах зарубіжних країн, які містять спеціальну норму про кримінально-правовий захист працівника правоохоронного органу, санкція цієї спеціальної норми, як правило, встановлюється або більш суворою, ніж санкція загальної норми, або хоча б такою само, що має місце у загальній нормі. Виходячи з положень чинного КК України, вважаємо, що оптимальним буде такий варіант вдосконалення санкції розглядуваної статті, коли передбачений нею розмір покарання перебуватиме на одному рівні з розміром покарання, передбаченим загальною нормою.

Принцип безпрогалинності порушується тим, що в ст. 348 КК, крім посягання на життя працівника правоохоронного органу, криміналізовано також посягання на життя лише його «близьких родичів». Це породжує прогалину в законі, оскільки за межами спеціального кримінально-правового захисту залишається багато інших близьких працівнику правоохоронного органу осіб, доля яких йому далеко не байдужа. На невдалість терміна «близькі родичі» та на недоцільність його використання у кримінальному законі, як було згадано раніше, постійно вказується у науковій літературі. Тому вважаємо, що усунення вказаної прогалини необхідно здійснити шляхом заміни терміну «близькі родичі» на термін «близькі».

Принцип повноти складу порушується тим, що спеціальний кримінально-правовий захист життя члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону поширюється лише на випадки, пов'язані з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку, а не з будь-якою громадською діяльністю, передбаченою законом, оскільки відповідно до ст. 9 Закону України від 22 червня 2000 року № 1835-III «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» головні завдання цих формувань визначаються не тільки у сфері охорони громадського порядку, але й в інших сферах суспільного життя, а саме: 1) у сфері охорони громадського порядку; 2) у сфері охорони державного кордону; 3) у разі виникнення надзвичайних ситуацій [13]. Тому слід криміналізувати посягання на життя цих осіб у зв'язку з виконанням ними будь-якого громадського обов'язку, що виконується у межах, встановлених законом для діяльності громадських формувань.

Також спеціальний захист військовослужбовця не треба обмежувати лише випадками, пов'язаними з діяльністю щодо охорони громадського порядку, і позитивним прикладом у цьому плані є ст. 340 КК Киргизької Республіки, ст. 317 КК Російської Федерації та ст. 329 КК Республіки Таджикистан, які серед злочинів проти порядку управління передбачають склад злочину, що встановлює відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, військовослужбовця, а так само їх близьких у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [10, с. 323–324; 12, с. 125; 7, с. 338]. Тобто захист життя військовослужбовця треба здійснювати не тільки у зв'язку з його діяльністю щодо охорони громадського порядку, але й у зв'язку з його діяльністю щодо забезпечення громадської безпеки.

Водночас указаний зарубіжний досвід виявляє ще одну невідповідність положень ст. 348 КК України принципу повноти складу – те, що кримінально-правовий захист, відповідно до цієї статті, не поширюється на близьких осіб членів громадських формувань та близьких осіб військовослужбовця, чим також слід доповнити цю статтю.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що диспозиція та санкція ст. 348 КК України потребує певного коригування та вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов : Т. 1 : Учение о преступление / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – 592 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.] ; за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 480 с.
3. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки : прийнятий Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року ; набув чинності з 1 квітня 1961 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
4. Руднев Н. Уголовно-правовая защищенность работников милиции и военнослужащих / Н. Руднев, В. Мальцев // Социалистическая законность. – 1991. – № 11. – С. 19–21.
5. Мульченко В. В. Кримінально-правова охорона життя суддів / В. В. Мульченко // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матер. наук. – практ. конф. (Харків, 22–23 квітня

2004 року) / редкол. : Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком-Інтер, 2004. – С. 146–148.

6. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / В. І. Осадчий. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.

7. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисл. А. В. Федорова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.

8. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред., предисл. докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова ; пер. с азерб. Б.Э. Аббасова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.

9. Уголовный кодекс Республики Казахстан / предисл. докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.

10. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / предисл. канд. юрид. наук А. П. Стуканова, канд. юрид. наук П. Ю. Константинова. – СПб : Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.

11. Уголовный кодекс Республики Беларусь / вступ. статья А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой. – 2-е изд., испр. и доп. – Мн. : Тесей, 2001. – 312 с.

12. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : ТК Велби ; изд-во Проспект, 2003. – 160 с.

13. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року № 1835 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

Рассмотрены вопросы возможности совершенствования законодательства относительно охраны жизни и здоровья сотрудника правоохранительного органа.

Ключевые слова: *сотрудник правоохранительного органа, посягательство на жизнь, специальная норма, общая норма.*

The questions of the possibility of improving the legislation on the protection of life and health of a law enforcement officer.

Key words: *law enforcement officer, assault on life, a special rule, the general rule.*

Стаття надійшла до редакції 28.02.2014
